

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นภาษาไทยที่ยังไม่ได้อธิพิมพ์

เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร (หจช.)

กรมศิลปากร หจช., ร.๕ ต.๘/๑ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์เจ้าจันทกัณฑ์กฤดากร, วันที่ ๑๖ มีนาคม
ร.ศ. ๑๒๖.

_____. ร.๕ ต.๘๘/๘ หนังสือพระยาวิสุทธีฯ กราบบังคมทูลพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วันที่ ๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗.

_____. ร.๕ บ ๑.๑ ก/๕ พระราชหัตถ์เรื่องเรียกเจ้าจอม.

_____. ร.๕ บ ๑.๑ ข/๑ พระราชบัญญัติพระบรมมหาราชวังใน
กรุงสยาม และประกาศว่าด้วยพระบรมมหาราชวังตั้งสร้างใกล้กันต์.

_____. ร.๕ บ ๑.๘/๑ เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูล
ความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน.

_____. ร.๕ บ ๑.๘/๘ พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยน
การปกครอง

_____. ร.๕ บ ๓/๕ สำเนาคำปฏิญาณของเจ้าพระยาสุรศักดิ์.

_____. ร.๕ บ ๓.๘/๕ เรื่องราชประเพณีกรุงสยาม.

_____. ร.๕ บ ๘/๑๖ พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยน
การปกครอง, สำเนาพระราชหัตถเลขาที่ ๑๕/๘๑ วันพุธ แรม ๑ ค่ำ
ปีระกา สัปตศก ศักราช ๑๒๘๗.

กรมศิลปากร, หจข., ร.๕ บ.๗.๑ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ.

..... ร.๕ รล.๑/๗ เรื่องตั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหรชาคร
และ เรื่องกรมหมื่นสมมตลาออจากตำแหน่งเสนาบดี.

..... ร.๕ รล.๑/๘ เรื่องตั้งเลขานุการสภาเสนาบดีและองคมนตรี.

..... ร.๕ รล.๓/๖ เรื่องสร้างขอมและพระราชดำรัสแก้ไขการ
ปกครอง.

..... ร.๕ รล.๓/๗ พระบรมราโชวาท.

..... ร.๕ รล.๓/๘ พระบรมราโชวาทพระราชทานสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช, สำเนาพระราชหัตถเลขา วันที่ ๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๒.

..... ร.๕ รล.๕/๕ ตั้งตำแหน่งเสนาบดี ๑๒ กระทรวง.

..... ร.๕ รล.๕/๑๐ ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องให้ราษฎรถวาย
ฎีกา.

..... ร.๕ ว.๑/๒ หนังสือกราบบังคมทูลพระองค์เจ้าไชยันด้มงคล,
วันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐.

..... ร.๕ ว.๑/๔ หนังสือราชการกระทรวงวัง ปี ๑๐๘ - ๑๑๑
เบิกเสร็จในกระทรวง.

..... ร.๕ ว.๓/๑ รายงานกระทรวงวังตรวจหน้าที่ข้าราชการ
ประจำของในเวลาเสด็จไม่อยู่.

..... ร.๕ ว.๔/๑ เรื่องมหาดเล็กราชการในกรมปี ๑๐๘, ๑๑๐,
๑๑๑.

..... ร.๕ ว.๔/๒ เรื่องจักระเบียบหน้าที่กรมมหาดเล็ก.

- กรมศิลปากร, หจข. ร.๕ ว.๕/๘ จะแกกรมตำรวจเป็นทหาร.
- _____ . ร.๕ ว.๕/๕ เรื่องตำรวจนายคานสวนคูสิต, หนังสือ.
- _____ . ร.๕ ว.๕/๑๗ เรื่องจัดคนในกรมพระตำรวจเข้ารับราชการ
เพื่อมิให้ขัดกับพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร.
- _____ . ร.๕ ว.๘/๑๗ เรื่องจัดคนในกรมพระตำรวจเข้ารับราชการ
เพื่อมิให้ขัดกับพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร.
- _____ . ร.๕ ว.๒๒/๑ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ,
วันที่ ๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓.
- _____ . ร.๕ ว.๒๒/๒ เรื่องสถาปนามกุฎราชกุมารใหม่.
- _____ . ร.๕ ว.๒๒/๖ เรื่องสถาปนาพระนามพระราชชนนีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระอรรคราชเทวี.
- _____ . ร.๕ ว.๓๕/๑๐ เรื่องทหารชาววัง กรมโขน เลขมหรศพ
(โขน).
- _____ . ร.๕ ว.๓๘/๘ เรื่องขอพระบรมราชานุญาตยกช่างทหาร
ไฉน ๑ ช่างกระจก ๑ ช่างเหล็กเหล็กราง ๑ รวม ๓ กรม
มาขึ้นในกระทรวงวัง (ช่างสิบหมู่).
- _____ . ร.๕ ศ.๓๘/๒ ร่างพระบรมราชาโหวาทพระราชนานพระองค์-
เจ้าสวัสดิโสภณ ออกไปราชการยุโรป ร.ศ. ๑๑๒.
- _____ . ร.๕ อ.๒/๘ ร่างพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณี
กรุงสยาม (ร.ศ. ๘๓).

กรมศิลปากร, ทจข. ร.๖ ก.๑/๑๒ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว.

_____ ร.๖ ค.๔/๑๒ พระคลังข้างที่ฎีการเงินกระทรวงพระคลัง.

_____ ร.๖ ค.๒๑/๑ สภาการคลัง.

_____ ร.๖ บ ๒/๑๔ หนังสือที่ขามาจากวังบูรพา แผนกกรรมการ
องคมนตรีตรวจงบประมาณ.

_____ ร.๖ บ ๑.๔/๓ จะเสด็จประพาศยุโรป.

_____ ร.๖ บ ๓.๑/๒๔ เรื่องเจ้าพระยายมราช.

_____ ร.๖ ม.๓๖ ก./๖ พระราชหัตถ์เลขาพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และ
พระยาธรรมสุนทรราช, วันที่ ๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๑.

_____ ร.๖ รล.๓/๑๕ เรื่องข้าราชการในกรมราชเลขาธิการ
ที่เป็นเสื่อป่าขอลาไปซ่อมรบเสื่อป่า.

_____ ร.๖ รล.๔/๑-๑๔ รักษาราชการแทนพระองค์ ๒๔๖๐ - ๒๘.

_____ ร.๖ รล.๕/๑ พระบรมราชาทพระราชนัดดาข้าราชการ
ในพระราชสำนัก.

_____ ร.๖ รล.๕/๓ พระบรมราชาทพระราชนัดดา
แลกองลูกเสื่อ.

_____ ร.๖ รล.๒๕/๔ รายงานกรรมการองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๖๘.

_____ ร.๖ ว.๑/๒๕ เลิกการพระราชพิธีขึ้นพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี.

_____ ร.๖ ว.๑/๓๑ สถาปนาพระวรวงษ์เธอพระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ.

กรมศิลปากร, ทจข. ร.๖ ว.๒/๒ ประกาศเพิ่มเติมเครื่องแต่งตัวข้าราชการใน
พระราชสำนัก.

_____. ร.๖ ว.๒/๕ พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการไว้ทุกข์.

_____. ร.๖ ว.๒/๒๗ ประกาศถอนพระนามสมเด็จพระบรมราชินี
คงเรียกพระนามว่า สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา.

_____. ร.๖ ว.๒/๒๘ พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยพระราชวงษ์แลผู้มี
บรรดาศักดิ์ทำดาบฉีพตนเอง.

_____. ร.๖ ว.๓/๔ ตั้งแลย้ายข้าราชการกระทรวงวัง.

_____. ร.๖ ว.๕/๓ ยกกรมพระตำรวจมาขึ้นกระทรวงวัง.

_____. ร.๖ ว.๕/๑๐ เรื่องจัดการกรมพระตำรวจและเพิ่มนาม
กรมพระตำรวจจากรมพระตำรวจหลวงรักษาพระองค์.

_____. ร.๖ ว.๖/๑๐ ประกาศพระบรมราชโองการตั้งตำแหน่งผู้
สำเร็จราชการมหาดเล็ก.

_____. ร.๖ ว.๗/๑ เรื่องตั้งกรมทหารรักษาวัง.

_____. ร.๖ ว.๗/๒ ตั้งตำแหน่งและอัตราเงินเดือนข้าราชการ
กรมทหารรักษาวัง.

_____. ร.๖ ว.๗/๓ พระราชหัตถ์ถึงเสนาบดีกระลาโหม, วัง
เรื่องให้ทำความเข้าใจในหน้าที่กรมทหารรักษาวัง.

_____. ร.๖ ว.๗/๗ ประกาศและพระราชทานนามกรมทหารรักษา
พระองค์.

_____. ร.๖ ว.๘/๑ เรื่องตั้งกรมพระนิติศาสตร์ และตั้ง แลย้าย
ตำแหน่งในกรมพระนิติศาสตร์.

- กรมศิลปากร, หจช. ร.บ ว.๑๐/๕ บัญชีกรมธรรมการมาอยู่ในพระราชสำนัก.
- _____ . ร.บ ว.๒๑/๑๖ ตั้งท่านผู้หญิงและท่านนางข้าราชการฝ่ายใน.
- _____ . ร.๓ พ.๑/๘ หนังสือกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทูลกรม
พระสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์.
- _____ . ร.๓ รล.๖/๑ บันทึกคณะกรรมการฝ่ายทหาร.
- _____ . ร.๓ สบ.๒.๘๗/๓๒ เล่ม ๓ บันทึกเรื่องการปกครอง.

เอกสารหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

- กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยคำตัวอักษรขาว หมูจกหมายเทศรัชกาลที่ ๕
เลขที่ ๑๓๗๔ มัคที่ ๑๘๒/๘ ชื่อพระราชบัญญัติเรื่องพระราชบัญญัติฝ่ายใน.
- _____ . สมุดไทยคำตัวอักษรขาว หมูจกหมายเทศรัชกาลที่ ๕
เลขที่ ๑๓๗๖ มัคที่ ๑๘๒/๖ ชื่อประกาศเรื่องลงโทษเจ้าจอมอยู่งานฝ่ายใน.
- _____ . สมุดไทยคำตัวอักษรขาว หมูจกหมายเทศรัชกาลที่ ๕
เลขที่ ๑๓๗๘ มัคที่ ๑๘๒/๘ ชื่อพระบรมราชโองการเรื่องเจ้าจอมสุคนธ์กอด
ตายเพราะเล่นทวย.

เอกสารชั้นต้นภาษาไทยที่ตีพิมพ์แล้ว

"เรื่องประกาศเพิ่มเติมห้ามคนแต่งกายไม่สมควรมิให้เข้ามาในพระราชฐานที่เสด็จ
ออก." กฎหมายรัชกาลที่ ๕. ร.ศ. ๑๒๕.

เจ้านาย ๑๑ พระองค์. หนังสือคอด ข้าราชการ เล่ม ๑. สมเด็จพระเจ้าบรม-
วงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
โปรดเกล้าพิมพ์ในงานฉลองพระชันษา ปีกุน พ.ศ. ๒๔๖๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครอง
แผ่นดิน. อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมสนิท กฤดากร ณ เมรุวัดธาตุทอง
 พระโขนง, วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐.

ชุมนุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๔. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๔.

ครูไฉน เล่ม ๑. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจเอกหม่อมเจ้า
 มหุญศิริ เกษมสันต์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม, วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๕๑๒.

ยอช เซเกส์ (ชวาระและแปล). ประชุมจารึกสยามภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย.
 หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๗.

ร. แดงกาศ (รวบรวม). "กฎมนเฑียรบาล" กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑.
 พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๕.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๔ ร.ศ. ๑๑๖.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๘ แพนกกฤษฎีกา.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๙ แพนกกฤษฎีกา.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๐ แพนกกฤษฎีกา ภาค ๒.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๑ แพนกกฤษฎีกา.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ แพนกกฤษฎีกา.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ แพนกกฤษฎีกา ภาค ๑.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๔ แพนกกฤษฎีกา.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ แพนกกฤษฎีกา.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๐ แผนกฤษฎีกา.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ แผนกฤษฎีกา ภาคที่ ๑ - ๒.

ราชกิจจานุเบกษา พ.ศ. ๒๔๕๕ ตอน ๑๖ แผนกฤษฎีกา.

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม ๕๔ ตอนที่ ๑๓๑, วันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๐.

ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ คำนที่ ๒.

เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ. (รวบรวม). ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๓๘.

พระราชพงศาวดาร

คำทรงราชานุญาต, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ ๕. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔.

พิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕

เล่ม ๑. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

"พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์." พระราชพงศาวดารกรุงศรี-

อยุธยาและพงศาวดารเหนือ เล่ม ๑. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔.

วิทยานิพนธ์

ชาญชัย รัตนวิบูลย์. "บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-วิโรฒ (ประสานมิตร).

ปิยนาด นีโครธา. "บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาง ในการปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๑๖)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๓.

ประภัสสร บุญประเสริฐ. "ขอบเขตพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

พรเพ็ญ อันตระกูล. "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

พาริณี สมคำนิ้ง. "ความสำคัญของการศึกษาของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการปรับปรุงบ้านเมืองตามแบบตะวันตก." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

ภาวดี มหาจันทร์. "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." ปริญญาโทการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ประสานมิตร).

มัทนา เกษกมล. "การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องการเมืองและการปกครอง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘)." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

มยุรี นกยูงทอง. "ปัญหาเศรษฐกิจของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๗)." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

วีณา มโนไพโมกษ์. "ความขัดแย้งในคณะราษฎร." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิต
วิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

รำถิ กุลสมบุญ. "ประวัติบรรดาศักดิ์ขุนนางไทย และข้อเสนอแนะในการลง
บรรดาศักดิ์ในรายการชื่อผู้แต่งและหัวเรื่อง." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

เอกสารชั้นรองภาษาไทย

การปกครอง, กรม. การปรับปรุงการปกครองในสมัยสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า
(ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๘ - ๒๔๖๔). อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ
รองอำมาตย์ตรี ขุนไมตรีประศาสน์ (มี มัยลาภ), วันที่ ๒๕ เมษายน
๒๕๑๐.

เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นีออน สนิทวงศ์. "แนวพระราชดำริทางการเมืองใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ ๕
(ธันวาคม ๒๕๑๐ - กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑).

ขจร สุขพานิช. "บันทึกเกี่ยวกับครุโณวาท หนังสือฉบับแรกของคนไทย." ครุโณวาท.
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจเอกหม่อมเจ้ามนูญศิริ เกษมสันต์
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม, วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๕๑๒.

ควอริช เวลส์ (แต่ง) กาญจน์ สมเกียรติกุล และ ยุพา ชมจันทร์ (แปล).
การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. พระนคร : สยามคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า. เกิดวังปารุสก์ เล่ม ๑.
พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๘.

_____ . เจ้าชีวิต. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธี ๑๒ เดือน. พระนคร :
 ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๑.

_____. พระราชกรณียานุสรณ์. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

ชวัลิต เกษมสันต์, หม่อมเจ้า. "คำปรารภเหตุ." พระบรมราชาบาทและพระ
 บรมราชานุศาสน์แสดงคุณในงานวิถาชะบูชา. ม.จ.ชวัลิต เกษมสันต์
 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยารามราชพ (ม.ด.เพื่อ ฟิ่งบุญ
 ณ ออยุธยา) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยยศ วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ ๒๒
 ธันวาคม ๒๕๑๐.

เชวง เรียงสุวรรณ. การจัดสวนราชการ ๒๕๑๒. พระนคร : สำนักวิจัย สถาบัน
 บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๒.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระนางเจ้าเรือลม. พระนคร : โรงพิมพ์เทพไพศาล,
 ๒๕๐๓.

_____. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์, พระนคร :
 แพร่พิทยา, ๒๕๑๖.

_____. สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม ๑. พระนคร :
 โรงเรียนเทพไพศาล, ๒๕๐๔.

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา. ความทรงจำ. พระนคร : ศิลปาบรรณา-
 การ, ๒๕๑๔.

_____. จดหมายเหตุปลายรัชกาลที่ ๕ และต้นรัชกาลที่ ๕. พระนคร :
 โสภณพิพรรฒนาการ, ๒๕๓๘.

_____. ประวัติเจ้าจอมมารดาทับทิม รัชกาลที่ ๕ กับสุภานิตทุกคคะ-
สอนบุตร. แจกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาทับทิม
 รัชกาลที่ ๕ ณ วัดเทพศิรินทราวาส, ๑๑ มีนาคม ๒๕๘๑.

คำทรงราชานุญาต, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช. พระประวัติกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ.

พระนคร : อรุณสภา, ๒๕๐๔.

_____ . ประวัติบุคคลสำคัญ. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๔๓.

_____ . แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม. นายจูลินทร์ ลำชา้ว ภูมิพิชัย
ในงานฌาปนกิจศพ นางบุญ เรื่องพิเศษ วัดไตรมิตร, วันจันทร์ที่ ๑
ธันวาคม ๒๕๑๐.

_____ . ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ. กระทรวง
มหาดไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแสวง ทิมทอง
ท.ม., ต.ช. ณ ฌาปนสถานวัดโสมนัสวิหาร, วันที่ ๕ เมษายน ๒๕๐๒.

_____ . สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงกับพระสนมเอก. พระนคร :
ประพาสคน, ๒๔๘๐.

เคอ ลาดูแบร์ (แต่ง) สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล). ราชอาณาจักรสยาม เล่ม ๑.
พระนคร : กวางหนา, ๒๕๑๐.

ตรี อมาตยกุล. "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร
โบราณคดี. ปีที่ ๓ (กันยายน ๒๕๑๒).

คาร์ซาร์ก (แต่ง) สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล). จดหมายเหตุการเดินทางสู่
ประเทศสยาม. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๗.

✕ ถัก รัตนพันธ์ (รวบรวม). ประมวลรัฐกิจบรรยายหน้าที่ราชการของรัฐบาลสยาม.
พระนคร : เกล็ดไม้, ๒๔๗๒.

ทวี มุขพระโกษา. พระมหาธีรราชเจ้า. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๖.

ทวน วิริยาภรณ์. พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท. ธนบุรี : ป. พิศนาคะ-
การพิมพ์, ๒๕๐๗.

ท้าวอิราษ ป. มาลากุล, ม.ร.ว. "ประเพณีวัง" วัฒนธรรมไทย ปีที่ ๗.
(เมษายน ๒๕๑๐).

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. เจ็กรอบอายุ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์,
๒๕๑๒.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น. ชุมนุมพระนิพนธ์. พระนคร :
สมาคมสังคมนักสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๗.

นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา. พระนคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๑๕.

นิติศาสตร์ไพศาลย์, พระยา. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. คำสอนชั้นปริญญาตรี
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๑ - ๒๕๐๒.

นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และ พระยาอนุমানราชชน. บันทึก
เรื่องความรูต่าง ๆ เล่ม ๒. พระนคร : สมาคมนักสตร์แห่ง
ประเทศไทย, ๒๕๐๖.

นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และสมเด็จพระม-
พระยาคำรงราชานุภาพ. สารสนสมเด็จ เล่ม ๒๒. พระนคร :
คุรุสภา, ๒๕.

บรรเจิด อินทุจันทร์ยง. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. พระนคร : แพร่พิทยา,
๒๕๑๕.

ประยูทธ สิทธิพันธ์ (รวบรวม). พระมหาอิราษเจ้า. พระนคร : สยาม, ๒๕๑๕.

"ประวัติเจ้าพระยาธรรมมาชิกรณาธิบดี." พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาธรรมมา-
ชิกรณาธิบดี (ม.ร.ว.ป๋ม มาลากุล). อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ
เจ้าพระยาธรรมมาชิกรณาธิบดี (ม.ร.ว.ป๋ม มาลากุล) วัดเทพศิรินทราวาส,
๒๔๘๕.

ประสงค์สม บริพัตร, ม.จ. บันทึกความทรงจำบางเรื่อง. พระนคร : โรงพิมพ์
พระจันทร์, ๒๔๘๘.

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรีพจนกิจและพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์
ร.ศ. ๑๑๓ - ๑๑๘. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงเสงี่ยม
สุเรนทราธิบดี ท.จ., วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๐๘.

รอง ศยามานนท์ และ วิลาสวงค์ นพรัตน์. "ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ถึงสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ,"
แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ปีที่ ๑ (เล่ม ๒ พ.ศ. ๒๕๑๐).

—————. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. พระนคร :
ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐.

รำไพพรรณี, สมเด็จพระนางเจ้า. "พระราชบันทึกทรงเล่า," เบื้องแรกประชา-
ธิปไตย บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๕๐๐.
พระนคร : สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๖.

ลาวัญย์ โชคามระ. รักเกล้า. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๖/

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหา. พระประวัติศรีเสลา. พระนคร : กุรุสภา,
๒๕๐๘.

วิจิตรมาตรา, ขุน (กาญจนาคพันธุ์ - นามแฝง). สำนวนไทย. พระนคร :
รวมสาส์น, ๒๕๑๓.

ศิลปากร, กรม. กฎมนเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการในพระราชสำนัก. พิมพ์เป็น
มิตรพลีในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสรสวรรค์กิจ (เกล้า คชนันท์)
วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๐๓.

ศิลปากร, กรม. เรื่องมหาดเล็ก. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกนายวรการบัญชา (บุญเกิด สุคันตานนท์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๑๗.

_____ . พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : ทองถิ่น, ๒๕๑๒.

_____ . เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒. (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ๑๗ นายจิตติ สุจริตกุล วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๓.

_____ . ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม ๒. พระนคร : บรรณาการ, ๒๕๑๕.

ศุภวัฑย์ เกษมศรี, พ.ท.ม.ร.ว. (เรียบเรียง). พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้า วัชยากร เกษมศรี ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม, วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๗.

สมบัติ พลายน้อย (ส. พลายน้อย - นามแฝง). พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารคา. พระนคร : รวมสาส์น, ๒๕๑๖.

_____ . เล่าเรื่องบางกอก. พระนคร : แพรวพิทยา, ๒๕๒๐. อนุสรณ์ งานประชุมเพลิง นางชัยประภา (สรวล สุนทรโรทัย) ณ วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๒๐.

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. ตั้งเจ้าพระยาภูริรัตนโกสินทร์. คณะรัฐมนตรีจัดพิมพ์ เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงชูชาติ กำภู ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑.

สยามจดหมายเหตุ. ประวัติศาสตราจารย์ธรรมานุแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ - พ.ศ. ๒๕๑๕. พระนคร : สยามจดหมายเหตุ, ม.ป.ป.

* "สมัยอำมาตย์," กรรมกร, ๑๒ มกราคม ๒๔๖๖.

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑ ก. - กลากเหล็ก. พระนคร :
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๔๕๘ - ๕๕.

สำเนาพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ถึงเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) กับประวัติ
เจ้าพระยายมราช. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยายมราช
(ปั้น สุขุม), วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๔๘๒.

สุภัทรภักดิ์ กิตติกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปินในประเทศไทย. พระนคร : คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๘.

เหรียญ ศรีจันทร์, ร.ศ. และ เนตร พูนวิวัฒน์, ร.ศ. กบฏ ร.ศ. ๑๓๐.
พระนคร : คัมภีร์, ๒๕๑๕.

อมรรตุมารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), จมื่น. กุสศธานีเมืองประชาธิปไตยของพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๓.

_____ . นตติ โลเก อนินทิตโต คนไม่ถูกนินทาไม่มีในโลก. พระนคร :
คุรุสภา, ๒๕๑๗.

_____ . พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัว พระบรมราโชบายทางการเมือง. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๕.

_____ . พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว เล่ม ๕. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๖.

_____ . พระราชประวัติ เล่ม ๓. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๔.

_____ . มหากเล็กในท่าเนียบ สุนัขปริศนา นามแฝงของมหาบุรุษ.
พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๗.

อุทุมพร. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง :
พระราชประวัติชีวิตส่วนพระองค์. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๕.

สัมภาษณ์

สุจริตสุภา (เป็รื่อง สุจริตกุล), พระ. พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-
 เกลาเจ้าอยู่หัว. สัมภาษณ์, วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๒๐.

อติสยสวามิภักดิ์, พระ. มหาคเล็กห้องพระบรรทมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกลา
 เจ้าอยู่หัว. สัมภาษณ์, วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๒๐.

เอกสารชั้นต้นภาษาอังกฤษ

F.O. 69/147 Present State of Siam..

F.O. 371/10972 Financial Situation in Siam.

F.O. 371/11719 Annual Report on Siam 1925.

เอกสารชั้นรองภาษาอังกฤษ

De la Loubere, Simon. The Kingdom of Siam. Kuala Lumpur:
 Oxford University Press, 1969.

Heine-Geldern, R. Conceptions of State and Kingship in
Southeast Asia. Cornell University, S.E.A.P. Data
 Paper No. 18, 1956.

Kemps, Jeremy. Aspects of Siamess Kingship in the Seventeenth
Century. Bangkok : Social Science Association Press
 of Thailand, 1969.

Sarasas, Phra. My Country Thailand : Its History, Geography and Civilaization 5 th ed. Bangkok : Chatra Press, 1956.

Smith, Malcolm. A Physician at the Court of Siam. London : Country Life, n.d.

Vella, Walter F. Siam Under Rama 11. Locast Valley, N.Y. : Augustin, 1957.

Wales, H.G. Quaritch. Ancient Siamese Government and Administration. New York : Paragon, 1965.

————— Siamese State Ceremonies, Their History and Function. London : Bernard Quaritch, 1931

Wyatt, David K. The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn. New Haven and London : Yale University Press, 1969.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

เส้นสืบสายสันตติภษัตริย์

อนึ่ง ถ้าจะว่าอีกอย่างหนึ่ง เป็นหนังสือให้ชี้ว่าจะสืบสันตติภษัตริย์ตามแบบ
แผนนี้อย่างไร ก็จะมีคามดังนี้ว่า

๑. พระโอรสแรกของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นผู้สืบสันตติภษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้
แต่มี

๒. พระนัดดาแรกในพระโอรสแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติภษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้
แต่มี

๓. พระปนัดดาแรกในพระนัดดาแรกในพระโอรสแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติ
ภษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้แต่มี

๔. พระปนัดดาในพระนัดดาแรกในพระโอรสแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติ
ภษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้แต่มี

๕. พระปนัดดาในพระโอรสแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติภษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้
แต่มี

๖. พระปนัดดาแรกในพระปนัดดาในพระโอรสแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติ
ภษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้แต่มี

๗. พระปนัดดาในพระปนัดดาในพระโอรสแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติ
ภษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้แต่มี

๘. พระโอรสรองของพระเจ้าแผ่นดิน ๆ เป็นผู้สืบสันตติภษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๙. พระนัดดาแรกในพระโอรสรอง ๆ เป็นผู้สืบสันตติภษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์
นี้แต่มี

๑๐. พระปนัดดาแรกในพระนัดดาแรกในพระโอรสรอง ๆ เป็นผู้สืบสันตติ
ภษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้แต่มี

๑๑. พระปณิการองในพระนาคาแรกในพระโอรสรอง ๆ เป็นผู้สืบสันตติ
กษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้แต่มี

๑๒. พระนาคาแรกในพระโอรสรอง ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์
นี้แต่มี

๑๓. พระปณิคาแรกในพระนาคาแรกในพระโอรสรอง ๆ เป็นผู้สืบสันตติ
กษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้แต่มี

๑๔. พระปณิการองในพระนาคาแรกในพระโอรสรอง ๆ เป็นผู้สืบสันตติ
กษัตริย์ ถ้าไม่มีองค์นี้แต่มี

๑๕. พระภาตาแรกของพระเจ้าแผ่นดิน ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๑๖. พระภาตบุตรแรกในพระภาตาแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๑๗. พระภาตบุตรองในพระภาตาแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๑๘. พระภาตารองของพระเจ้าแผ่นดิน ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๑๙. พระภาตบุตรแรกในพระภาตารอง ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๒๐. พระภาตบุตรองในพระภาตารอง ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๒๑. พระบิดุลาแรกของพระเจ้าแผ่นดิน ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๒๒. พระบิดุบุตรแรกในพระบิดุลาแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๒๓. พระบิดุบุตรองในพระบิดุลาแรก ๆ เป็นผู้สืบสันตติกษัตริย์ ถ้าไม่มี
องค์นี้แต่มี

๒๔. พระบิดลารองของพระเจ้าแผ่นดิน ฯ เป็นผู้สืบสันตติภษัตรีย์ ถ้าไม่มี
องคนี้แต่มี

๒๕. พระบิดบุตรแรกในพระบิดลารอง ฯ เป็นผู้สืบสันตติภษัตรีย์ ถ้าไม่มี
องคนี้แต่มี

๒๖. พระบิดบุตรรองในพระบิดลารอง ฯ เป็นผู้สืบสันตติภษัตรีย์ ถ้าไม่มี
องคนี้แต่มี

๒๗. พระอัยกาแรกของพระเจ้าแผ่นดิน ฯ เป็นผู้สืบสันตติภษัตรีย์ ถ้าไม่มี
องคนี้แต่มี

๒๘. พระอัยกาบุตรแรกในพระอัยกาแรก ฯ เป็นผู้สืบสันตติภษัตรีย์ ถ้าไม่
มีองคนี้แต่มี

๒๙. พระอัยกาบุตรรองในพระอัยกาแรก ฯ เป็นผู้สืบสันตติภษัตรีย์ ถ้าไม่มี
องคนี้แต่มี

๓๐. พระอัยย/รื่องของพระเจ้าแผ่นดิน ฯ เป็นผู้สืบสันตติภษัตรีย์ ถ้าไม่มีองค
นี้แต่มี

๓๑. พระอัยกาบุตรแรกในพระอัยการอง ฯ เป็นผู้สืบสันตติภษัตรีย์ ถ้าไม่มี
องคนี้แต่มี

๓๒. พระอัยกาบุตรรองในพระอัยการอง ฯ เป็นผู้สืบสันตติภษัตรีย์

๕. ครรภเสยยกะ

มาตรา ๕. ผู้สืบสันตติภษัตรีย์นั้นยังอยู่ในพระครรภซึ่ง
ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าจะ เป็นสยามมกุฎราชกุมารได้ ถ้า
มีเหตุที่ควรสงสัยว่าจะมีอยู่ในพระครรภนี้ท้องใหญ่ที่
จะไค้สืบสันตติภษัตรีย์ต่อไปนั้นมีอำนาจแต่เพียงเท่าบุตร
ราชการที่กล่าวไว้ต่อไปก่อนจนถึงเวลาประสูต

เมื่อ/ ประสูตแล้วทราบแน่ชัดว่าไม่เป็นสยาม
มกุฎราชกุมารได้ตามราชประเพณี ก็เป็นพระธิดาไป
คั้งนี้ จึงต้องให้ผู้สืบสันตติภษัตรีย์ถัดต่อไปที่ได้มีอำนาจ

องค์นั้น แล เป็นพระพี่เลี้ยงของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรง
พระเยาวนนั้นควย

๑๑. อำนาจหน้าที่ของผู้รั้งราชการ มาตรา ๑๑. ผู้รั้งราชการนั้นจะทำการอันใดแต่
โดยลำพังใจที่เห็นผิดแลชอบเหมือนอย่างพระเจ้า
แผ่นดินไม่ได้ ต้องอาไศรยตามคำวินิจฉัยซึ่งตก
ลงในที่ชุมนุมจตุรยศสันนิบาต แลที่ตกลงในไทร
วรยศสันนิบาต คือรัฐมนตรีสภา องคมนตรีสภา
ภาเสนาบดีสภา แหงหนึ่งแห่งใดตามข้อความซึ่ง
ควรจะตกลงในที่ชุมนุมนั้น ๆ ตามกฎหมาย
ผู้รั้งราชการนั้นทำการทั้งปวงใน
นามแทนพระเจ้าแผ่นดิน เว้นเสียแต่จะ เป็นจอม
พลไม่ได้ เมื่อมีราชการจำเป็นที่จะต้องเป็นแม่
ทัพเมื่อใด ต้องออกจากตำแหน่งผู้รั้งราชการ
แล้วจึงจะ เป็นได้ แต่มีอำนาจที่จะประกาศพร้อม
ควยความยินยอมของไทรวรยศสันนิบาตในการที่
จะกระทำสงคราม ถ้ากระทำสัญญาทางไมตรีกับ
นานาประเทศซึ่ง เป็นราชศักดิ์กานภาพอันหนึ่งของ
พระเจ้าแผ่นดินนั้นได้
ผู้รั้งราชการนั้นจะ เป็นประธานใน
จตุรยศสันนิบาตภาไทรวรยศสันนิบาตไม่ได้ต้อง
เป็นแต่สถานายกในรัฐมนตรีสภา องคมนตรีสภา
ภาเสนาบดีสภา เพราะ เหตุนี้ผู้รั้งราชการจะ
รับตำแหน่งราชการอื่นนอกจากที่วามาลแล้วนี้ไม่ได้
ผู้รั้งราชการนั้นมีหน้าที่ เป็นพระอภิ-
บาลอีกอย่างหนึ่งซึ่งจะต้องอุส่าห์เอาใจใส่ในสม

เจ้าแผ่นดินที่ทรงพระ เยาวนั้น เมื่อมีพระชนม
พรรษา ๑๔ สมควรที่จะไต่ทรงทราบในราชการทั้ง
ปวงเมื่อใด ให้ไต่ทรงทราบแลไต่ทอศพระ เนครที่
ชุมนุมปลุกษาราชการ เมื่อนั้น เนื่อง ๆ ตามสมควรที่
จะทรงไต่

ในสมัยซึ่งยังมีผู้รั้งราชการอยู่นั้นกฎหมาย
จะมีไต่แต่สองอย่างที่ เรียกว่าพระ ราชกำหนดอย่าง
หนึ่งซึ่งต้องตกลงในรัฐมนตรีสภากับพระ ราชกฤษฎีกา
อย่างหนึ่งซึ่งต้องตกลงในไต่รวรรคสันนิบาตเท่านั้น
แต่จะมีพระ ราชบัญญัติไม่ได้

๑๒. ผู้สมควร เป็นผู้รั้งราชการ

มาตรา ๑๒. ผู้รั้งราชการนั้นต้องเป็นผู้ชายที่เป็นพระ
ญาติวงษ์อันสนิทของพระ เจ้าแผ่นดิน แลเป็นผู้มีวัย
วุฒิ คือ อายุเต็มบริบูรณ์ ๓๐ ปีแล้ว จึงจะสมควร
รับตำแหน่งผู้รั้งราชการได้

ผู้รั้งราชการนั้น พระ เจ้าแผ่นดินซึ่ง
มีพระชนมายุเต็มแล้วจะทรง เลือกตั้งขึ้น แลจะพระ
ราชทาน เงินปีเท่าใดในสมัยที่ควร มี แต่ถ้ามีเหตุ
ซึ่งจะตองตั้งผู้รั้ง ราชการในเวลาที่ไม่ มีพระ เจ้าแผ่นดิน
ซึ่งมีพระชนมายุเต็มนั้นแล้วจะ ไต่ชุมนุมจตุรวรรคสันนิบาต

เลือกตั้งผู้ซึ่งสมควร เป็นผู้รั้งราชการ แลกำหนดเงิน
ปีนั้นต่อไป แต่การที่จะปลุกษาเลือกตั้งผู้รั้ง ราชการนี้
ตองคัดเลือกขึ้นสองครั้งในวันเดียวกัน ผู้ใดได้
คะแนนขึ้นชาคมากเป็นคาร์บที่ ๒ นั้นเป็นผู้รั้ง ราชการ

ถ้าสิ้นเวลาที่สมควรจะมีผู้รั้ง ราชการคือ
พระ เจ้าแผ่นดินที่มีพระชนมายุเต็ม มีพระบรมราช

ราชโองการให้ผู้รับราชการออกจากตำแหน่งก็ดี ถ้าว่า
พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระเยาว์นั้นมีพระชนมายุเต็มบริบูรณ์
๒๐ พรรษาก็ ผู้ที่รับตำแหน่งผู้รับราชการนั้นก็เป็นอย่าง
ต้องออกจากตำแหน่งเมื่อนั้น

๓๓. จตุวรรคสันนิบาต

มาตรา ๓๓. จตุวรรคสันนิบาตนั้น คือที่ชุมนุมใหญ่พร้อม
กันควยที่ชุมนุมทั้ง ๔ คือ รัฐมนตรีสภา ๑ องคมนตรี
สภา ๑ แลบรมวงษานวงษสภา ๑ บันคาผู้ที่อยู่ใน
จตุวรรคสันนิบาตนี้ต้อง เป็นผู้ช่ยที่มีอายุเต็มบริบูรณ์แล้ว

จตุวรรคสันนิบาตนี้จะได้มีการชุมนุมปรึกษา
ควยขอควยแสดงอย่าง คือในการที่จะเลือกตั้ง
เปลี่ยนผู้รับราชการในเวลาที่เหมาะสมอย่างหนึ่ง กับใน
การที่จะปรึกษาให้ตกลง ตามความที่กล่าวไว้ในมาตรา
๕ นั้นอย่างหนึ่ง ชุมนุมได้แต่ในเวลาพระเจ้าแผ่นดินมี
พระชนมายุยังไม่เต็มบริบูรณ์เท่านั้น

การชุมนุมจตุวรรคสันนิบาตนี้ต้องให้ผู้ที่อยู่
ในพวกสภาทั้งสี่นี้รเรื่อง แลเวลาจะชุมนุมด้วยกัน ฉา
ผู้ใดมาไม่ใคร่ต้องให้มีหนังสือมอบอำนาจให้บุคคลหนึ่งใน
พวกสภาทั้งสี่นี้มาชี้ขาดความเห็นแทน

๓๔. ไตรวรรคสันนิบาต

มาตรา ๓๔. ไตรวรรคสันนิบาตนั้นคือ รัฐมนตรี
องคมนตรี กับเสนาบดีที่อยู่ในสภาทั้งสามนั้น รวมประ
ชุมพร้อมกันเป็นการชุมนุมใหญ่อย่างหนึ่ง

ไตรวรรคสันนิบาตนี้จะใคร่ประชุมปรึกษาควยการ จะทำ
พระราชกฤษฎีกาแลการที่จะเลือกตั้งผู้ที่จะได้รับคำ
แทนแทนรัฐมนตรี ถ้าองคมนตรีที่ว่างไปควยสิ้นอายุใน
เวลาซึ่งพระเจ้าแผ่นดินยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น แต่ผู้
เป็นรัฐมนตรี องคมนตรีอย่างนี้ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมี

พระชนม์เต็มบริบูรณ์แล้ว แลไม่ได้ทรงตั้งให้เป็น
รัฐมนตรี องคมนตรีต่อไป ก็ต้องเป็นอันหลุดจากตำแหน่ง
เมื่อนั้น ก็จะต้องปลุกษาศักดิ์ลินธุ์ซึ่งทำความผิดโทษ
หลวงในเวลาทีพระเจ้าแผ่นดินยังทรงพระเยาว์ จะมีพระ
กระทูไม่ไค่นั้นควย

๑๕. ปธานาธิบตี

มาตรา ๑๕. ผู้ซึ่งเป็นประธานในจตุรวรรคสันนิบาต
ไตรวรรคสันนิบาตนั้นต้องเป็นผู้ที่สันนิบาตนั้นเลือกตั้งขึ้น
เป็นประธาน จะเลือกเอาผู้รั้งราชการมาเป็นประธาน
ในสันนิบาตทั้งสองนี้ไม่ได้

ผู้ที่เป็นประธานาธิบดีนี้มีอำนาจที่จะคัดลिनข้อ
ผิดแลข้อบ ในการที่ประชุมจะประพฤติพิศจาไค้ไค้จขาด
แต่ไม่มีอำนาจที่จะชี้ขาดให้ตกลงในข้อที่ปลุกษานั้น ว่า
จะให้ควร เป็นอย่างไคอย่างหนึ่งไค้

แต่สถานายกซึ่ง เป็นประธานในสภาทั้งสาม
เมื่อประชุมแยกกัน เป็นสภาหนึ่งสภาไค้ ถ้าสองสภาคว
กันดังนี้ สถานายกชี้ขาดความเห็น เพื่อจะให้ตกลงไค้
เพียงไค้คะแนนซึ่งแบ่งเห็นควรฤาไมควรอัยเทากันนั้น
ให้เป็นข้างไค้มากกว่ากันนั้นให้เป็นข้างไค้มากกว่ากันอีก
คะแนนหนึ่งไค้

๑๖. การชี้ขาดปกปิด

มาตรา ๑๖. การที่จะปลุกษาชี้ขาดให้เป็นการตกลงใน
จตุรวรรคสันนิบาตนั้นให้เป็นการปกปิดเหมือนที่กล่าวไว้ใน
มาตราพระราชกฤษฎีกาฉบับที่ ๒ ว่าควยวิธีแลกระบวนการ
ชุมนุมปลุกษานั้นทุกประการ

๑๗. การชี้ขาดเปิดเผย

มาตรา ๑๗. การที่ปลุกษาชี้ขาดในไตรวรรคสันนิบาตนั้น
ให้เป็นการเปิดเผย วิธีชี้ขาดอย่างนี้ต้องใช้ในรัฐมนตรี

สภา องคมนตรีสภา ฎาเสนาบดีสภาในเวลาเมื่อ
ประชุมแยกกันนั้นควย

๑๘. บรมวงษานวงษสภา

มาตรา ๑๘. บรมวงษานวงษสภานั้นคือ นับเอาแต่
พระโอรสกับพระนัคดาของพระ เจ้าแผ่นดินที่เป็นบรมรา
ชาธิราชในพระบรมราชวงษ์นี้ ผู้ที่สมควรจะได้รับฎา
ได้รับพระราชทานตราเครื่องอิสริยาภรณ์สำหรับบรมก
จุลจอมเกล้าแล้ว

ถ้าชนกไคหนึ่งในที่ชุมนุมบรมวงษานวงษ
แล้ว โอรสไม่คองนั่งช่อนกัน แต่ถาชนกไม่มีองค์ ฎา
ไคหนึ่งในไทรวรรคสันนิบาตแล้ว โอรสจึงไคหนึ่งในบรม
วงษานวงษสภา

แลเพราะ เหตุซึ่งไคหนึ่งในบรมวงษานวงษ
สภานี้ไม่ไคมีผู้ไคเลือกสรร นั้นจะ เขาประชุมไคไคโดย
ความที่เกิคมาคังนี้ จึงมีข้อมหาไม่วา ถาผู้ไคเป็นผู้
ตั้งอยู่ในมัทนียฐานแล้วจะ เขาในที่ชุมนุมนี้ไม่ไค

๑๙. อำนาจที่เป็นลำดับกัน

มาตรา ๑๙. อำนาจความวินิจฉัยที่เป็นอันคกลงกันนั้น
คองนับเป็นลำดับกัน ตั้งแต่พระบรมราชวินิจฉัยของสม
เด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นคตเป็นใหญ่ไปคังนี้ คือที่ ๑
จตุวรรคสันนิบาต ที่ ๒ ไทรวรรคสันนิบาต ที่ ๓
รัฐมนตรีสภา ที่ ๔ องคมนตรีสภา ที่ ๕ เสนาบดี
สภา ที่ ๖ เสนาบดี คำวินิจฉัยในราชการบ้านเมือง
ยอมคลดางกันไค ตามลำดับข้างคตเป็นใหญ่กว่าข้าง
ปลาย

๒๐. คำวินิจฉัยคกลง

มาตรา ๒๐. ความวินิจฉัยซึ่งคกลงในที่ชุมนุมตั้ง ๕ คือ
๑. จตุวรรคสันนิบาต ๒. ไทรวรรคสันนิบาต ๓. รัฐ

มนตรีสภา ๘. องคมนตรีสภา กับ ๕. เสนาบดีสภา
 นั้น นับด้วยคะแนนความเห็นชี้ขาด ถ้าการเรื่องใดที่
 ไม่มีกฎหมายกำหนดไว้ว่ามีคะแนนมากกว่ากึ่งเท่าใดจึง
 จะเป็นอันใช้ได้แล้ว มีคะแนนมากกว่ากันเพียงคะแนน
 เดียว การนับก็ควร เป็นวินิจฉัยตกลงว่าใช้ได้

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สงวนลิขสิทธิ์
 หขช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ อ. ๒/๘ ราชพระราชาภุมณีกว่าควยราช
 ประเพณีกรุงสยาม.

สำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง เจ้าพระยาอมรราช

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๔ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๒๓๐๐

ร่างจดหมายถึงเจ้าพระยาอมรราช

จดหมายว่าด้วยเรื่องจับพวกจีนประมุข และปรารภความน่าที่ของเจ้าพระยาอมรราชได้รับ
และอ่านทราบความทุกประการแล้ว

ฉันยอมแลเห็นใจอยู่ว่า เจ้าพระยาอมรราชอยู่ในตำแหน่งอันยากปานใดและ
เต็มไปด้วยภัยอันตรายอันจะพึงมีมา เพื่อความเกลียดชังของคนร้ายอันมีแต่ผู้ที่เป็นเจ้านาที่
ต้องปราบปรามอยู่ อันตรายอันนี้ ยิ่งความ "เจริญ" ของบ้านเมืองมีมากขึ้นก็จะมี
คนที่มีความรู้ความคิดก็ขึ้นเป็นลำดับ คนจำพวกที่ร้ายกาจยิ่งกว่าจำพวกอื่นนั้น คือจำ
พวกที่อ้างเอาความรักชาติขึ้นเป็นสาเหตุเพื่อคิด ถ้าถ้ามีโอกาสก็ถึงแก่งแย่งมือประทุษ
ร้ายต่อผู้ปกครอง ที่ฉันว่าร้ายกาจยิ่งกว่าคนร้ายจำพวกอื่นนั้น เพราะฝ่ายเราจะทำ
อะไรก็ตามก็ต้องระวังเป็นอย่างยิ่ง ที่จะไม่ให้กลายเป็นการกดขี่ "อย่างเมงจู" ไป
ในเวลาอันสั้นสารภาพว่า ฉันมีความวิตกและไม่สบายใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะรู้สึกว่
เมืองเรากำลังจะเดินเร็วเต็มที่ ยังมีทันจะเดินแข่งก็จะวิ่งเสียแล้ว ทั้ง "ไปลิติก"
ก็เป็นคำที่ได้ยินหนาหูขึ้นทุกวัน คนไทยโดยมากที่พูดถึงไปลิติกนั้น ฉันไม่เชื่อว่าเขาออก
เข้าใจทางเหนือทางใต้อะไรนัก เป็นแต่เรื่อง "กันเอาอัน" เป็นที่คั่ง แต่ฝรั่งได้ยิน
พวกไทยใช้คำพูดจาอวดดี ก็สำคัญไปว่าเขากออกเข้าใจเรื่อง "ไปลิติก" จริง ๆ เลย
หนุ่ยใหญ่ อายของเราที่กำเริบกันใหญ่เท่านั้นเอง ข้างผู้ใหญ่ ๆ ในหมู่ไทยเราเอง
บางคนก็ออกจะพากันหวาดหวั่นด้วยเสียงของคนที่ถูกไปลิติกนั้นเสียด้วย ในพวกคนใน
ราชการของเราก็แบ่งเป็น ๒ พวกอยู่ พวก ๑ ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่า พวกเก่า ยืน
ยืนอยู่ไม่เชื่อเลยว่าคนไทยเราเริ่มจะมีความคิดความเห็นอะไรในทาง "ไปลิติก" อีก
พวก ๑ ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่า พวกใหม่ ก็ยืนยันเชื่อมั่นว่าคนไทยในเวลานี้มีความคิด
ความเห็นในทางไปลิติกมากขึ้นแล้ว จึงไม่ควรประมาท พวกใหม่ก็คอยเร่งเร้าอยู่แต่

จะให้เปลี่ยนนั้นแปลงนี้ เลิกถอนของเก่าอย่างนั้นอย่างนี้ ฝ่ายพวกเก่าก็ร้องอยู่ว่า ถ้า
 ขึ้นจะจัดการ เปลี่ยนแปลงไปอย่างหนึ่งอย่างใดให้ผิดแยกไปจากที่เคยทำกันมาแต่ก่อนแล้ว
 ก็เห็นอยู่แต่ทางที่เคยทำกันมาแต่ก่อนแล้ว ก็เห็นอยู่แต่ทางที่การจะไม่เดินสะดวกเท่านั้น
 ฝ่ายฉันตกอยู่ในระหว่างกลาง จะทิ้งเก่าเสียก็ยังไม่ได้ เพราะคนใหม่ก็หาขึ้นแทบไม่
 ทัน แต่ครั้งคงใช้คนพวกเก่าอยู่ พวกใหม่ก็ไม่พอใจ ความตั้งใจของฉันก็มีอยู่ คือจะ
 เชื่อมหัวต่อระหว่างการ เก่ากับใหม่ให้สนิทที่สุดที่จะทำไปได้ การที่จะเปลี่ยนแปลงใด ๆ
 ฉันตั้งใจที่จะค่อยทำค่อยไปเพื่อมิให้การเสียไปได้ แต่ก็มิอยากให้การคงที่อยู่ สิ่งไร
 ควรเปลี่ยนก็ต้องเปลี่ยนไป สิ่งไรที่ควรคงไว้จนกว่าจะหาสิ่งที่ดีกว่ามาแทนที่ได้ ความ
 ตั้งใจที่จะ เดินทางกลางเช่นนี้มีผลแก่ตัวฉันอย่างไร ย่อมมีผลดังนี้คือ

(๑) พวกเก่าเห็นว่าฉันเป็น "เรศศีล" เกินไป เป็นอย่าง "ใหม่"

(๒) พวกใหม่เห็นว่าฉันเป็น "รีแอกชันนะรี" เป็นอย่าง "เก่า"

(๓) ทั้งพวกเก่าและพวกใหม่ตัดสินว่า ฉันเป็นคนที่ไม่มีความคิดญาณหลักฐาน
 อันใดสุดแต่แต่ใครจะปั้นหัวไปทางไหน ไม่มีความกล้าหาญกล้าเถียงพอที่จะแสดงตัว
 ให้ปรากฏออกมาว่าเป็น "เก่า" ถ้า "ใหม่" แน่เพราะฉัน

(๔) ฉันจึงเป็นผู้ที่หาพวกพ้องมิได้เลย ยืนอยู่คนเดียว ข้อนี้ปรากฏชัดเจน
 อยู่เมื่อแรกรู้ว่าชาวอายุพวกทหารติดการกำเรบกันขึ้น ไม่มีใครที่จะแสดงความเคียด
 รอนเลย โดยมากพากันร้องอยู่ในใจว่า "ไม่ใช่ก่งการอะไรของข้า" เหมือนในเรื่อง
 นิทานยายกับตาปลุกกล้วยปลุกงานั้นเอง ต่อเมื่อแน่ใจกันขึ้นบ้างแล้วว่า ชักฉันยังไม่ขาด
 ยังไม่ถึงคราวจะพินาศล่มจม จึงได้เกิดมีเสียงแสดงความนิยมในตัวฉัน และเกิดรู้สึก
 ความระยำของอายุพวกขบถขึ้นมา เริ่มคำกันต่าง ๆ นา ๆ อันเห็นว่า การที่ประพฤติ
 เช่นนี้ก็ผิดอะไรกันกับเล่นละครเท่านั้น ถ้ามีความนิยมในตัวฉันจริงอย่างปากว่าในชั้น
 หลังนี้แล้ว เมื่อเกิดเรื่องขึ้นก็ควรจะช่วยกันโกรธแค้น ฤาอย่างน้อยถามชาวคราวและ
 แสดงอาการ เอื้อเฟื้ออย่างใดบ้างสิ นี่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ในชั้นต้น ๆ ไม่ปรากฏว่าใคร
 ใดแสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อฉันเลย นอกจากคนที่ชอบพอกันในส่วนตัว โดยมากรักษาตัว
 ไว้โดยสงบวาวา แต่บางคนก็กล้าหนอยก็ร้องติเตียนฉันต่าง ๆ ตีตรง ๆ บ้าง ทาง

ออมบาง ข้างที่พากันเล่นงานตะนันทางเสือป่าก็มี เรื่องเหล่านี้จะตองเล่าซ้ำทำไม
 รุกัน้อยแล้ว เรื่องเหล่านี้ฉันไม่ยากที่จะกำหนดจจำไว้ในใจเลย แต่มันคัดไม่ให้
 ไม่ได้ และนี่ก็ ไปแล้ว ก็อครู้สึกแค้นไม่ได้ จนมีรูที่จะทำอย่างไรตองเอาธรรมมา
 ชมใจ ตองนั่งทองอยู่เสมอว่า "ขันติ จ อวีโรชนิ " เบนก็มีฐานอยู่เช่นนี้เบนพื้นจึง
 คอยสงบใจได้ เบนครั้งคราว

ส่วนการที่คนมีความปรารถนาทาง "โปลิติค" ที่เที่ยวตะโกนเบนบ้ายกลาง
 ถนนก็ดี ถาจะคบคิดกันในที่ลับก็ดี ฉันไม่กลัวเลย และฉันไม่เชื่อว่า คนชนิดนี้จะทำ
 การไปให้สำเร็จสมปรารถนาเขาได้ จนกว่าราษฎรโดยมากจะลงเนื้อเห็นว่าควรเปลี่ยนแปลง
 แปลงและตองการให้เปลี่ยนแปลงลักษณะปกครองนั้นและ เมื่อนั้นเขาจะบันคาลิให้การ
 เปลี่ยนแปลงเบนไปได้จริง ๆ แต่ขอวิตกของฉันมีอยู่อย่าง ๑ คือ วิตกว่าถาแม่มีคน
 เลือครอนบงอาจคิดการ เช่นที่ทำมาแล้วครั้ง ๑ นั้น ข้าราชการไทยก็จะพากันตั้งตัว
 "เบนกลาง" อย่างเช่นครั้งก่อนอีก ซึ่งจะ เบนผลให้บังเกิดเหตุร้ายได้ คือถาควยว่า
 มันผลุนผลันเข้ามาถึงตัวฉันได้ ฉันก็อาจที่จะตองถึงเสียชีวิต ถาจะอยู่เพียงเท่านั้นก็
 ร้ายพออยู่แล้ว แต่เชื่อว่าคงไม่จบอยู่แค่นี้ คงตองมีผู้จัดการปราบพวกขบถอีกที่ ๑
 ปราบแล้วก็คงยังยุ่งอยู่นานกว่าจะลงรอย ทั้งปัญหาในส่วนบุคคลที่จะปกครองต่อไปก็คง
 จะยังมีอยู่อีกด้วย เรื่องนี้ไม่ยากพุกมากต่อไป เจาพระยายมราชเคาเอาเองก็ได้
 แต่อย่างไร ๆ ก็ดี การที่ตองรบราฆ่าฟันกัน ปราบปรามกัน ชาวต่างประเทศคงไม่
 เสียใจเลยเบนแน และข้าราชการไทยเราพากันใจเย็นคอยแต่ "เบนกลาง" อยู่เช่น
 นั้น ไม่ช้าก็จะ เบนชี้ชาชาวต่างประเทศโดยไมรูสำนึกตัวเลย แต่เสียใจทีในเมืองเรา
 นี้มีบางคนที่ปราศจากยางอายุ ถึงจะเป็นชี้ชาเขาก็ไม่ว่า ขอแต่อย่าให้ "อินเตอรเฟียร์"
 ในส่วนบ้านของคนที่นั่นก็พอแล้ว คนไทยชอบดั่งนี้ จึงพอใจในคำภาษิตว่า "รูรักษา
ตัวรอดเป็นยอดดี"

แต่นอกจากการที่ฉันอาจจะตายโดยทางเกิดขบถอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น ยังอาจ
 จะมีทางตายได้อีก คือถกคนบาเบน "อนาคิสต์" มาฆ่าตายเสียก็ได้ ขอนี้จะป้องกัน
 อยากรก็ยาก ได้แต่เลี้ยงบารมีเท่านั้น ถาจะมีวันวังธากแล้วอยู่แล้ว ก็ไม่เบนผล

คืออันใดเลย ความตายเป็นธรรมดาของสัตว์ ฉันทก็ไม่หวาดหวั่นอันใด ขอนี้เจ้าพระยา
ยมราชก็เห็นตรงกันอยู่แล้ว

ส่วนในจดหมายเจ้าพระยา ยมราชที่ว่า ถ้าเป็นอันตรายลงอย่างใดแล้ว ขอ
ฝากครอบครัวนั้นรับรองไคว่ ถ้าฉันยังมีอำนาจอยู่ตราบใด จะรับฝากครอบครัวของ
เจ้าพระยา ยมราชไว้ตราบนั้น ถ้าถึงแม้ไม่มีอำนาจ มีทุนทรัพย์และบ้านเรือนอยู่ตราบใด
ก็จะรับฝากไปไคว่ตราบนั้น แต่ในส่วนตัวฉันเองก็มีความวิตกอยู่บ้างคล้าย ๆ กัน ในส่วน
เสด็จแม่ฤๅครครอบครัว ฉันไม่สู้จะวิตก เพราะเป็นเจ้าเป็นนายคงไม่มีใครทิ้งใครขว้าง
เสียไคว่ แต่ฉันสารภาพว่า ฉันมีความวิตกอยู่ด้วยพวกบริวารของฉันบ้าง เพราะ
ถ้าสิ้นฉันไปแล้วไม่มีสิ่งไคว่ที่จะเป็นเครื่องบังคับให้ท่านไคว่ที่จะเป็นเจ้าแผ่นดินต่อตัวฉันเลี้ยง
คูกอดหนุนพวกบริวารของฉันต่อไปเลย และพวกบริวารฉันนี้ ก็ไม่เหมือนคนอื่น ๆ เพราะ
เขาต้องมาประจำรับใช้ฉันอยู่ ไม่มีเวลาจะไคว่ศึกษาไคว่การงานใด ๆ นอกจากปฏิบัติ
ส่วนตัว เพราะฉันนั้นจะเข้าไปรับราชการในที่อื่น ๆ ก็คงจะไม่สะดวกนัก ที่จะหวังให้
พระเจ้าแผ่นดินใหม่เขาเอาไว้ใช้ในพระราชสำนักของเขานั้น คุณเหลือเกินที่จะมุ่งหมาย
อยู่หน้อย เพราะคนไคว่ของเขาก็คงมีมาถาแมจะอาจว่า ฉันเองก็ยังไม่สู้จะยอมหากเล็ก
ทูลกระหม่อมของฉันอยู่ฉันนี้ ฉันต้องขอตอบว่าผิดกัน มหาคเล็กทูลกระหม่อมท่านไคว่อย่าง
ราชการนอก ๆ เพราะฉะนั้นใครมาเป็นเจ้าแผ่นดินก็พอจะใช้ต่อไปไคว่ โดยให้ท่านไคว่
อย่างไคว่เคยมา แต่มหาคเล็กฉันไม่เป็นเช่นนั้น มหาคเล็กฉันเหมือนทนายขุนนางมาก
กว่า เพราะฉันไม่ไคว่ใช้หญิงอย่างทูลกระหม่อม มหาคเล็กฉันจึงมีอยู่บางคนซึ่งมีนา
ที่รับใช้อย่างสนิทสนม และเป็นของฉันแท้ ๆ เหลือที่จะหวังไคว่ว่าจะนิยมบุคคลอื่นยิ่ง
กว่าฉัน เหลือที่จะหวังไคว่ว่าจะยอมปฏิบัติคนอื่นอย่างเขาปฏิบัติฉัน คนจำพวกนี้ถ้าสิ้นฉัน
แล้วเมื่อไคว่ก็หมกทางเลี้ยงชีพเมื่อนั้น เพราะถึงแม้ว่าเจ้าแผ่นดินใหม่จะทรงพระเมตตา
ให้คงรับใช้ต่อไป พวกนี้เองก็คงจะไม่ยอมอยู่ แต่ฉันไม่หวังเลยว่าจะเจ้าแผ่นดินใหม่จะ
เอาไว้ใช้ เพราะอายพวกนี้คือพวกที่ถูกค่าถุกกว่าอยู่ทุกวัน ใครเขาจะกล้าเลี้ยงมันไว้
ไคว่ จะไคว่พาเขาหนีหายไปควยอีกคน ๆ เป็นไรเล่า คนพวกนี้แหละ ถ้าเมื่อสิ้นฉันไป
แล้ว ฉันขอให้เจ้าพระยา ยมราชช่วยอนุเคราะห์บางตามไคว่ควรจะทำไคว่ได้ ไม่ใช่จะ

ขอให้ช่วยเหลือในทางทนต์พทย์ เพราะในส่วนทนต์พทย์ ฉันจะได้คิดเตรียมไว้เมื่อเขา
 ทั้งหลายแล้ว ขอแต่จะให้ใครรับความอดทนเพียงให้ได้อำนาจอันชอบธรรมเสมอพล
 เมืองไทยทั้งหลายเท่านั้น พออย่าให้เขาต้องได้รับความลำบากจากความขมเหงเพราะ
 เขาทั้งหลายมีความจงรักภักดีต่อฉันผู้เป็นเจ้า เป็นนาย และเป็นมิตรของเขานั้นเลย
 ฉันรู้สึกว่าเขาพระยายมราชเป็นมิตรของฉันหนึ่ง จึงกล้าขอมาเช่นนี้ หวังใจว่าคงพอ
 จะรับรองได้ เพื่อให้ฉันมีความเบาใจไปบ้างเล็กน้อย

(ลายเซ็นต์)

ศูนย์วิทยทนต์พญากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พหช.. เอกสารรัชกาลที่ ๖ บ ๓.๑/๖๔ เล่ม ๔ เรื่องเจ้าพระยายมราช

ทัศนะความเป็นกษัตริย์

รับวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๖

นาม เจ้าพระยาราม ที่ ๓๓/๑๔๔๕

ลงวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๖

ใจความ เรียนพระราชปฏิบัติเรื่องหลวงสาครวิชัยข้าราชการกรมเรือนต์หลวง ขอ
พระมหากรุณาไปรับราชการกระทรวงมหาดไทย

พระราชกระแส

หมายเหตุ

ไต่ถามอยู่แล้วว่าคน ๆ นี้คงจะรับราชการอยู่ไม่ยักไปใน
พระราชสำนัก, เพราะ เขาเป็นคนที่ศรัทธาของเขาสูงมา
นานแล้ว, โดยเหตุที่เมื่อออกจากโรงเรียนมหาดเล็กหลวง
นั้น ใครใคร่ใคร่ชมกันนักกว่าสอบไล่ได้ก็, ภาษาอังกฤษก็
พูดไต่ถามกับไปนอก ฯลฯ, ซึ่งทำให้เขาเห็นว่าเขาเป็นคน
สำคัญอันจะ เกิดมาคู่ชาติคน ๑. เลยทำให้ล้มเสียวแท้จริง
เขาเป็นลูกกรอกของฉันท์แท้ ๆ, เพราะอายเขยนั้นมันคนอื่น
คนไกลมาจากไหน, มันเป็นบ่าวไม่ใช่หรือ? แท้จริงอายชิต
คนนี้ไม่ควรมีเสียงที่จะมาเลือกเลยว่าจะรับราชการแห่งใด
เราให้ทำอะไรและตำแหน่งใดก็ควรพอใจทั้งสิ้น, แต่ถ้าจะ
ขึ้นใจเอามันไว้ก็คงไม่มีผลดี, จะมีแต่ทำให้เกิด "รักชาติ"
เลยเสียดคนไปอีกคน ๑, ฉันท์ก็ควรอนุญาตให้ออกตามประ
สงค์, และถ้าอยากจะไปรับราชการทางกระทรวงมหาดไทย
ก็ไปได้โดยไม่ขัดข้องอะไร, แต่ขอเสียอย่าง ๑ คือเจ้าพระ
ยารามอย่าตื่น เต้นพาตัวมันไปฝากฝังกับเจ้าพระยายมราช
หน่อยเลย, เปนแต่เพียงอนุญาตให้ไปก็พอแล้ว, ขออย่า
ให้ทองขึ้นชื่อฉันท์ว่า "คนพรรณานี้ท่านใช้ไม่ได้แล้วเรามาปล่อย
พระพททบาทใหม่มหาดไทย". อีกนัย ๑ ก็คืออย่าใหม่มหาดไทย
รู้สึกว่าเป็นคนที่เราฝากโดยจำเพาะ ฉันท์ชั่วหรือดีก็ไม่ต้องเอา
ไว้ ถ้ามันจะไต่หรือเสียก็ให้ไปไปตามยะถากรรมของมันเถิด

ทูลเกล้าถวายวันที่ ๓
ธันวาคม ๒๖
พระราชทานมาวันที่ ๔
ธันวาคม ๒๖

ราม 5

๑ หจข.. เอกสารรัชกาลที่ ๖ ๖๖/๓ ตั้งแลย้ายข้าราชการในกรมมหาดเล็ก

ประวัติการศึกษา

นางสาว จันทรรัตน์ ประवालปัทม์ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๑๔ เข้าศึกษาต่อในบัณฑิตวิทยาลัย แผนก
ประวัติศาสตร์ เมื่อปีการศึกษา ๒๕๑๖ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๒๐

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย